

*Н. О. Васюк,
головний спеціаліст, ІПДУМС НАДУ при Президентові України
М. Г. Рожкова,
студентка 4 курсу факультету міжнародного права,
Інститут міжнародних відносин КНУ ім. Т.Г. Шевченка*

ЮРИСДИКЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ТЛУМАЧЕННЯ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВНИХ СВОБОД

*N. Vasiuk,
M. Rozhkova*

THE JURISDICTION OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS CONCERNING THE INTERPRETATION OF THE CONVENTION FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS

У статті досліджено сутність юрисдикції Європейського Суду з прав людини щодо тлумачення Конвенції про захист прав людини і основних свобод та визначено характеристику територіальної юрисдикції Європейського Суду з прав людини та юрисдикції в часі для розуміння особливостей його діяльності.

The article examines the nature of jurisdiction of the European Court of Human Rights concerning the interpretation of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. The characteristics of territorial jurisdiction of the European Court of Human Rights and the jurisdiction in time are defined to understanding features of its activities.

*Ключові слова: міжнародне право, Європейський Суд з прав людини, юрисдикція, конвенція, права людини.
Key words: International Law, the European Court of Human Rights, jurisdiction, convention, human rights.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Питання про юрисдикцію Європейського Суду з прав людини (далі — Суд) має виключно важливе значення для розуміння особливостей його діяльності. Саме особливості юрисдикції Суду визначають його місце та роль як в системі міжнародних інститутів взагалі, так і в системі контрольного механізму Конвенції про захист прав людини і основних свобод (далі — Конвенція).

Суд функціонує на постійній основі з метою забезпечення виконання Високими Договірними Сторонами зобов'язань за Конвенцією. Відповідно до п. 1 ст. 32 Конвенції юрисдикція Суду поширюється на всі питання, які стосуються тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Захисту прав людини присвячено праці провідних західних дослідників науки міжнародного права, серед яких Й. Агіла, А. Арно, Ж. Бержель, Ж. Беллі, Г. Ван Хоф, М. Ван де Керхове, Ж. Велю, М. Віраллі, Р. Гассен, М. Делмас-Марті, М. Жорі, Ф. Зенаті, П. Зікарді, Й. Камерон, Ж. Карбоньє, Е. Кастанас, С. Маркус Хелмонс, С. Мартенс, Ж. Морі, Ф. Ріго, Р. Рісдал, П. Ролан, Ж. Селле, Д. Спілмен, Ф. Сюдр, М. Тропер, Ж. Шевальє та інші.

Питання юрисдикційного механізму Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року у своїх працях розглядають такі вітчизняні учені, як М. Буроменський, В. Буткевич, В. Забігайло, А. Заблоцька, В. Денисов, В. Євінгов, В. Мармазов, А. Мацко, В. Міцик, В. Муравйов, І. Піляєв, П. Рабінович, І. Чиж та ін. Російські дослідники присвятили цій проблематиці декілька монографій, серед яких праці О. Ерделевського, В. Карташкіна та В. Туманова.

Виділення не розв'язаних досі частин загальної проблеми. Наближення національної системи захисту прав людини до загальноєвропейської практики надало всім, хто перебуває під юрисдикцією України, право на звернення до Суду у випадках порушення нашою державою, її органами, посадовими особами норм Конвенції, положення якої визнані обов'язковими на території України. Тому виникає необхідність розгляду питань юрисдикції Суду щодо тлумачення Конвенції про захист прав людини і основних свобод.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження сутності юрисдикції Суду щодо тлумачення Конвенції та визначення характеристики територіальної юрисдикції та юрисдикції в часі для розуміння особливостей його діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

В Україні стає все актуальнішою практика звернення громадян та недержавних підприємств до Суду. У 2009 р. Україна випередила Польщу та Румунію за кількістю справ, що перебувають у провадженні Суду, і посіла за цим показником третє місце після Росії та Туреччини. З моменту ратифікації Україною Європейської конвенції про захист прав людини до Європейського суду звернулося більше 20 тис. українських громадян і юридичних осіб. За цей час було ухвалено понад 400 рішень щодо України [2].

Юрисдикція Суду як міжнародного судового органу розповсюджується на держави, що є членами Ради Європи і ратифікували Конвенцію. Основне завдання Суду — забезпечення неухильного дотримання норм Конвенції державами-членами. Європейський суд виконує це завдання, розглядаючи конкретні справи, прий-

няті ним до провадження на основі індивідуальних скарг, які подають фізичні та юридичні особи [3].

Згідно зі статтями 33 та 34 Конвенції, Суд може розглядати два види справ: міждержавні, тобто справи, порушені за заявою однієї держави-учасниці про порушення будь-якою іншою державою-учасницею положень Конвенції та протоколів до неї, та справи, порушені за індивідуальними заявами. При цьому відповідно до п. 2 ст. 32 Конвенції лише Суд може вирішувати усі спірні питання щодо його юрисдикції. Конвенція надає йому велике поле для свободи дій з метою найбільш ефективного забезпечення захисту прав людини в процесі розгляду конкретної справи шляхом гнучкого розуміння меж його юрисдикції [1].

Отже, юрисдикція Суду об'єднує два раніше не сумісні елементи — міждержавний та індивідуальний. Фактично до органу, який створений і діє на основі міжнародного права, мають доступ не тільки уряд держав, а й фізичні особи, їй об'єднання, неурядові організації. Причому під час розгляду справи, порушеною за індивідуальною заявою, індивід та уряд з процесуальної точки зору є практично рівними. Суд не є касаційною інстанцією щодо національних судових органів [4].

Розгляд індивідуальних заяв, на відміну від розгляду заяв держав, не має політичного аспекту. Його метою є об'єктивні висновки про відповідність конкретних норм національного законодавства положенням Конвенції та протоколів до неї. Водночас діяльність Суду не відзначається наднаціональним характером. На нинішньому етапі розвитку міжнародних відносин будь-який міжнародний орган не може і не повинен забезпечувати належного додержання прав людини в рамках національних правових систем. Це завдання національних органів влади. Унікальність контрольного механізму Конвенції полягає в наявності ефективних засобів притягнення держав до міжнародної відповідальності за порушенням норм міжнародного права в галузі прав людини. Якщо Суд встановить, що окремі норми внутрішнього права не відповідають Конвенції та протоколам до неї, то за міжнародним правом (Конвенцією) держава зобов'язана змінити своє право. Проте Суд не уповноважений змінювати національне право, як і не може вказувати державам, яким чином це треба робити.

Згідно зі ст. 19 Конвенції головним завданням Суду є забезпечення виконання договірними сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Будь-яка договірна сторона може передати на розгляд Суду будь-яке питання щодо порушення положень Конвенції іншою договірною стороною (ст. 33) [1]. Таким чином, одна договірна сторона може передати на розгляд Суду питання про порушення тих прав людини, які передбачені розділом I Конвенції. Аналогічно діє Суд у разі одержання індивідуальної заяви.

Так, Суд у рішенні від 30 червня 1959 р. визнав, що держава, яка підписала та ратифікувала Конвенцію, не повинна обмежувати вільне здійснення передбачених загальним міжнародним правом прав відповідно до зобов'язань, яких вона набула в силу участі у Конвенції [5]. З цього випливає, що право, не передбачене прямо у Конвенції, може бути захищене шляхом посилення на закріплені права [4].

Відповідно до положень ст. 47 Конвенції та Протоколу № 2 до неї на запит Комітету Міністрів Ради Європи Суд може виносити консультативні висновки з правових питань, пов'язаних з тлумаченням Конвенції та протоколів до неї. Такі висновки не поширюються на питання, які стосуються змісту та обсягу прав і свобод, визначених у розділі I Конвенції та протоколах до неї, або на будь-яке інше питання, яке Суд чи Комітет міністрів можуть розглянути [1].

Таким чином, можна говорити про те, що юрисдикції Суду розглядати всі питання, пов'язані із застосуванням і тлумаченням Конвенції та протоколів до неї, при цьому дві аспекти: компетенція розглядати спори про застосування і тлумачення Конвенції та протоколів до неї та консультативна компетенція [4].

Якщо врахувати позбавлення Комітету Міністрів юрисдикційних повноважень, передбачене Протоколом

№ 11 до Конвенції, то можна передбачити, що обсяг питань, з яких цей орган може просити надання консультативних висновків, значно зменшиться [6].

Суд має широку юрисдикцію за колом суб'єктів, юрисдикцію в часі та територіальну юрисдикцію. Юрисдикція Суду за колом суб'єктів поділяється на міждержавні справи та справи, порушені за індивідуальними заявами.

Що стосується міждержавних справ, то ратифікуючи Конвенцію, кожна держава автоматично погоджується з юрисдикцією Суду розглядати спори між державами щодо додержання положень цього документа та протоколів до нього [4]. Кожна держава-учасниця може подати до Суду заяву про порушення іншою державою-учасницею зазначених положень. Таке право за своїм змістом істотно відрізняється від так званого права на дипломатичний захист. Останнє передбачає можливість однієї держави порушити справу проти іншої держави у міжнародному суді лише в тому разі, коли сама вона є об'єктом порушення або захищає свого громадянина (громадян), право якого (яких), на її думку, були порушені міжнародним правопорушенням. Лише ефективний зв'язок між державою та громадянином у вигляді громадянства дає право висувати вимоги на міжнародному рівні від імені цього індивіда. Конвенція ж надає державам досить широкі можливості для подання заяв до Суду. Такі заяви можуть бути подані незалежно від того, громадянство якої держави мають потерпілі (навіть якщо вони є громадянами держави-відповідачки або особами без громадянства).

Таким чином, Суд має широку юрисдикцію за колом суб'єктів. Ст. 33 Конвенції підкреслює спрямованість на односторонні зобов'язання держав-учасниць гарантувати права та свободи усіх індивідів, які знаходяться на їх територіях [1].

Індивідуальні заяви можуть подаватись проти будь-якої держави-учасниці. Відповідно до положень старої редакції статей 25 та 46 Конвенції держава повинна була не тільки ратифікувати цей документ, а й заявити про те, що вона визнає юрисдикцію Європейської комісії з прав людини та Суду розглядати заяви. При цьому держави під час реалізації таких заяв могли визначити час, протягом якого вони мали силу (два, три, п'ять років або невизначений строк). Таким чином, юрисдикція контрольних органів Ради Європи розглядати індивідуальні заяви держав мала факультативний характер [4].

Отже, до реформи 1998 р. юрисдикція контрольних органів Ради Європи розглядати індивідуальні заяви носила факультативний характер, однак після прийняття Протоколу № 11 до Конвенції її положення щодо юрисдикції Суду розглядати індивідуальні заяви набула обов'язкового характеру [7].

Щодо України, то принципово новим стало право індивідуальних петицій до Суду, що відрізняє компетенцію даного органу від інших постійних міжнародних судових органів, які розглядали спори виключно між державами. Тобто європейська нормативно-інституціональна правозахисна система, створена за названою Конвенцією, стала унікальним соціальним винаходом, а механізм забезпечення прав людини — одним з найбільш дієвих у світі [8].

Однак для того, щоб мати можливість повноцінно використовувати цей механізм, Україна повинна не лише визнати обов'язковість Конвенції (на підставі ст. 9 Конституції України [9]), інкорпорувати принципи і стандарти, зафіксовані у ній, а й послідовно конкретизувати та реалізувати останні у практичній діяльності усіх гілок влади, забезпечуючи необхідний рівень закріплення захисту прав і свобод людини. Тобто у державі має існувати механізм захисту прав і свобод, адже він, насамперед і головним чином, — завдання держав-учасниць Конвенції. Слід наголосити, що нормативні і процедурні правила, сформульовані у Конвенції та протоколах до неї, в жодному випадку не претендують зайняти місце настанов національного законодавства у га-

лузі захисту прав людини і національному механізмі їх здійснення. Однак вони чітко визначені як такі, що створюють додаткове, остаточне знаряддя для тих гарантій, які надає індивідам національне право [10].

Суд може вивчати усі факти, що мають місце на території, до яких застосовується Конвенція. Такими територіями є насамперед національні території держав-учасниць, а також території, за міжнародні відносини яких держави-учасниці відповідальні, за умови відповідної нотифікації про порушення не їхньої сфери дії Конвенції та протоколів до неї (ст. 59). Водночас зі ст. 1 Конвенції випливає, що територіальна юрисдикція Суду не обмежується національними або іноземними територіями держав-учасниць [1]. Договірні сторони зобов'язані гарантувати закріплені у Конвенції права будь-якій особі, на яку поширюється їх юрисдикція, незалежно від того, знаходиться вона на національній території чи за кордоном. У цілому юрисдикція Суду у часі ґрунтується на відомій юридичній формулі "Закон зворотної сили не має". Європейська комісія з прав людини визнала, що розгляд подій, які мали місце до набуття чинності Конвенцією для тієї або іншої договірної сторони, входить до її компетенції у тому разі, якщо ці події є порушенням Конвенції, що триває і після набуття нею чинності. Це правило застосовується і Судом [4].

Як показала практика роботи Європейського суду, розгляд заяв, що надходять з пострадянських країн, ускладнюється не тільки їх великою кількістю, але й тим, що у більшості випадків Європейський суд, покликаний грати важливу роль у зміцненні демократії і верховенства права, не може визнати всі порушення, що наявні у країнах молодого демократії. Таке визнання означало б, що порушення прав людини у цих країнах є системними, тобто що принцип верховенства права у них не діє. Європейський суд уникає ухвалення радикальних рішень, оскільки це може призвести до їхнього невиконання. У такому випадку його діяльність може втратити будь-який сенс. Він змушений балансувати між правами людини і міркуваннями виконаності його рішень державами-порушниками. Ці міркування у певному значенні інкорпоровані у практику Суду: згідно з якою, Європейський суд не втручається у національне законодавство і процедуру, навіть якщо наявні помилки права [2].

Одним з найважливіших питань, що передусім цікавить особу, яка звертається до Європейського суду з прав людини, є питання виконання його рішень. Порядок виконання вирішень Європейського суду в Україні передбачений Законом України від 23 лютого 2006 р. "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" зі змінами [11]. А саме передбачена виплата грошової компенсації фізичним і юридичним особам за порушення Україною положень Європейської Конвенції. Така виплата має проводитися з Державного Бюджету в тримісячний термін після набуття чинності рішенням Європейського суду.

Отже, на фоні різноманіття контрольних механізмів сучасної міжнародної системи захисту прав людини Суд є унікальним міжнародним юрисдикційним органом, оскільки, на відміну від класичного міжнародного суду в сфері прав людини, право на звернення до нього не тільки є відкритим в тому числі для індивідів, але й не обумовлюється необхідністю висловлення на це згоди відповідної держави-відповідача та, на відміну від квазісудових контрольних органів в сфері прав людини, його рішення є не тільки юридично обов'язковими для держави-відповідача, але й безпосередньо впливають на розвиток правової системи Європейської Конвенції про захист прав людини і основних свобод [12].

ВИСНОВКИ

Таким чином, Суд може розглядати лише ті заяви, в яких йдеться про порушення гарантованих Конвенцією та Протоколами до неї прав — одного або кількох. Суд є наднаціональною міжнародною судовою установою,

яка розглядає скарги осіб щодо порушення їхніх прав державами-сторонами Конвенції. Суд не виконує функції національного суду та не має повноважень скасовувати або змінювати рішення національних судів. Суд також не може безпосередньо втручатися в діяльність органу влади, дія або бездіяльність якого спричинила порушення. Суд може розглядати лише ті заяви, які спрямовані проти держав, що ратифікували Конвенцію та відповідні протоколи, і які стосуються подій, що відбувалися після дати ратифікації.

У результаті отримання Судом обов'язкової юрисдикції при вирішенні усіх питань стосовно тлумачення та застосування Конвенції, право на представлення до Суду індивідуальної заяви носить абсолютний характер, з чого випливає, що кожна представлена до Суду індивідуальна заява, на прохання заявника, буде принаймні зареєстрована та розглянута Судом на предмет її прийнятності у відповідності до положень Конвенції.

Перспективи подальших розвідок стосуються подальшого дослідження діяльності Європейського Суду з прав людини та виконання його рішень.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Шепель Т. Українці і Європейський суд з прав людини / Т. Шепель, Є. Бойченко // Юридичний журнал. 2010. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3404>
3. Український менталітет та Європейський суд з прав людини, або Як українці до суду звертаються // Правовий тиждень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&&newsid=121618>
4. Андрианов К. До питання про юрисдикцію Європейського суду з прав людини / К. Андрианов // Право України. — 2000. — № 8. — С. 46—51 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.criminology.org.ua/articles/r2/r2_7/urisdic.htm
5. Yearbook of the European Convention on Human Rights 2. Application № 434/58. — Strasbourg, 1959. — P. 355.
6. Протокол № 11, який передбачає перебудову контрольного механізму, створеного Конвенцією про захист прав і основних свобод людини. Протокол ратифіковано із застереженнями Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_536
7. Дженіс М. Європейське право в галузі прав людини: джерела і практика застосування / Пер. з англ. / М. Дженіс, Р. Кей, Е. Бредлі. — К.: АртЕк, 1997. — 624 с.
8. Заднепровский А. Применение в судебной практике Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод // Юридическая практика. — 2000. — № 3. — С. 23.
9. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
10. Трагнюк О. Принцип субсидіарності за Європейською конвенцією про захист прав людини і основних свобод 1950 р. / О. Трагнюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-781.html>
11. Закон України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
12. Супрун Д.М. Організаційно-правові засади та юрисдикційні основи діяльності Європейського Суду з прав людини: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Д.М. Супрун; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2002. — 22 с.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2013 р.